

TOMÁŠ BUBÍK:

ČESKÉ BĚDÁNÍ O NÁBOŽENSTVÍ

VE 20. STOLETÍ: MOŽNOSTI A MEZE

(Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. 246 s. ISBN 978-8087378090)

V roce 2010 vydalo nakladatelství Pavel Mervart knihu *České bádání o náboženství ve 20. století: možnosti a meze*, kterou napsal Tomáš Bubík působící na Katedře religionistiky Filozofické fakulty Univerzity Pardubice. Jedná se o výsledek autorovy dlouholeté práce, která posléze vyústila v habilitační spis. Jistě není jednoduché shrnout do jediné publikace analýzu teologických, historických, religionistických, orientalistických či různorodých marxismem ovlivněných prací zabývajících se tak mnohoznačným fenoménem, kterým je náboženství. Mezi předměty systematického výzkumu se nalezne jen málo podobných témat, které i dnes vyvolávají tak bouřlivé diskuze často rezonující se samotnou osobností badatele (srov. s názorem Otakara Pertolda z roku 1920 na s. 78). Proto je zásadní sledovat nejen výsledky práce jednotlivých vědců, ale zároveň taky ideologické (světonázorové) pozadí, které je ovlivňovalo (s. 15). Snoubí se zde několik důležitých faktorů, kam patří i osobní přesvědčení či politické a celospole-

čenské zájmové tlaky projevující se v českém vědeckém životě minulého století. Dalším důležitým faktem je to, že na převratné události tak bohaté 20. století se uzavřelo teprve před několika málo lety a je tedy nelehkým úkolem toto období odborně analyzovat. S vědomím těchto skutečností můžeme přistoupit k autorovu pohledu na jednu z dílčích oblastí vědeckého výzkumu v našich zemích.

První kapitola se věnuje obecně otázce náboženství ve spektru moderního vědeckého bádání (s. 17–43). Autor v širších evropských souvislostech poukazuje na složitou pouť od filosofického výkladu k historické interpretaci náboženství. Jedná se o poměrně zajímavý úvod do celé problematiky, kde je možné od období druhé poloviny 19. století sledovat postupně vznikající základy nového vědního oboru. Tento vývoj pak o dost později vyústil do sporu historiků náboženství a fenomenologů náboženství o metodu výzkumu, která měla i do budoucna dominovat v religionistice. Osobně se domnívám, že se v zařazení tohoto oddílu na počátek knihy projevuje jeden podstatný fakt. Není to určité zpoždění moderní české religionistiky za evropskými badatelskými proudy, kdy je u nás mnohdy potřeba věnovat pozornost námětům, které se jinde

objevují snad už jen ve studijních příručkách. Vystoupení našich předních odborníků na významných evropských konferencích (např. European Association for the Study of Religions) a na světových kongresech (např. International Association for the History of Religions) ukazují, že to není setrvalý a nevyhnutelný stav. S ohledem na téma knihy se zde totiž Tomáš Bubík vrací k historickým a filosofickým kořenům oboru, které ovlivňují i současná metodologická tázání. Pak se podle mého názoru i v tomto dílčím výstupu projevují specifika moderního českého bádání o náboženství (srov. později na s. 174).

Další oddíl rekonstruuje již samotnou českou cestu k neangažovanému bádání o náboženství, a to konkrétně od kritiky k jeho studiu (s. 45–128). Tomáš Bubík se nejprve věnuje filosofickým textům o náboženství, neboť „česká religionistika se začala rozvíjet teprve po první světové válce, ... celou řadu podstatných otázek spojených s náboženstvím diskutovali filosofové“ (s. 45). Ke slovu postupně přicházejí různorodé osobnosti tehdejšího myšlení, kam patří Josef Tvrdý, Blahoslav Zbořil, František Krejčí, Emanuel Rádl, František Linhart či Jan Blahoslav Kozák. Souhlasím s autorem, že význam rozdílných filosofických přístupů je specifický

kým rysem, který českou vědeckou debatu o obecném významu náboženství charakterizuje i v následujících desetiletích. Co se týče úvahy o dopadu encykliky Lva XIII. *Aeterni Patris* a dalšího rozvoje novotomistické filosofie, očekával bych propracovanější odkazy na sekundární literaturu, než jen citát z knihy *Filosofie náboženství: Pokus o typologii* (z roku 1999) od Břetislava Horyny a Heleny Pavlincové (na s. 51). V neposlední řadě je také věnována pozornost dobové reflexi rozsáhlého díla Tomáše G. Masaryka. Konkrétně se jedná o širší otázku hledání tzv. „nového náboženství“ svobody prostřednictvím filosofie a vědy. Dále je čtenář seznamován se dvěma odlišnými pokusy o uvedení všeobecné/srovnávací vědy náboženské do našeho badatelského prostředí, a to z pera Otakara Pertolda a katolického teologa Josefa Hanuše. Specifika českého akademického milieu ovlivnily i složitou institucionalizaci religionistiky na filosofické a teologické fakultě Univerzity Karlovy, která probíhala v meziválečném období. Podobně jako jinde v Evropě se i u nás řešily otázky zavádění autochtonního názvosloví pro označení „Science of Religion“ či neteologické definice náboženství.

Tomáš Bubík podle mého názoru úspěšně rekonstruoval zá-

kladní charakteristiky dobového studia náboženství, na které bylo tehdejšími badateli mnohdy pohlíženo z perspektivy kulturně-historického výzkumu (mimo jiné např. Emilián Soukup, Otakar Balcar, Pavel Jáchym Šebesta či Josef Kubalík). Logicky pak do tohoto období spadá i filosofické a religionistické tázání po počátku náboženství, což je v posledku téma navracející se i v následujících desetiletích. Přesto se v textu nalezne určitá nejasnost, která díky souhře okolností může nezavěšeného čtenáře zmást. Na s. 102 čteme „Katolický teolog A. Lang pod názvem *Buddhismus* (Ostrava 1904) či evangelický teolog František Žilka ... věnovali tomuto náboženství značnou pozornost.“ Z textu není zcela jasné, kterého katolického teologa má autor na mysli, neboť ve jmenném rejstříku najdeme pouze jednoho A. Langa (s. 245). Tento skotský protestantský historik a folklorista (Andrew Lang, 1844–1912) má být zmiňován kromě s. 82, 83, 106, 107 či 111 i na 102 (!). Ve skutečnosti se v tomto jediném případě jedná o českého katolického doktora teologie Aloise Langa (1869–1957), což ale jmenný rejstřík nerozlišuje. V samotné bibliografii Bubíkovy publikace pak tato konkrétní kniha chybí (s. 234).

Následující kapitola se zabývá historií bádání o náboženství v době ideologických změn, a to doslova od studia k jeho kritice v duchu vědeckého ateismu (s. 129–172). Tématem je poúnorové pojetí religionistického výzkumu u Otakara Pertolda a jeho vliv na nastupující generaci odborníků působících v 50. a 60. letech (Otakar Nahodil, Erika Kadlecová). Důležitou součástí tehdejší dílčí vědecké práce bylo chápání zkoumání náboženství jako cesty k ateistickému pojetí výchovy a to i za pomoci rozhlasové propagandy. Toto složité historické období je však na druhou stranu také charakterizováno hledáním náboženských a teoretických předpokladů teologického studia dějin náboženství. Čtenář se postupně seznámí s myšlenkami Miloslava Kaňáka, Jana M. Lochmana, Jana Hellera, Milana Balabána a v neposlední řadě i Vladimíra Boublíka. Významným filosofickým námětem pro toto období byl také marxisticky-existencialisticky otevřený výklad Ježíše a křesťanství (především Peluška Bendlová, Vítězslav Gardavský a Milan Machovec). V závěru se Tomáš Bubík věnuje možnostem kritického studia náboženství v tíživé době tzv. normalizace. Jako centrální osa odborných zájmů se opět objevuje „praxe světonázorové výchovy

a kritika moderních forem náboženského vědomí“ (s. 166). V textu k tomuto nalezneme myšlenky Jiřího Loukotky, Ivana Hodovského, Jana Zouhara, Jaroslava Hrocha či Heleny Pavlincové. Podle mého názoru je to velice zajímavá dílčí kapitola z nedávných dějin vědy v Československu. Celá řada v knize zmiňovaných odborníků totiž stále pracuje na akademických pozicích, a proto považují nezaujatou reflexi tohoto období za důležitou součást vyrovnání se s nelehkými výzvami minulosti. Nelze než z osobní zkušenosti souhlasit, že „čas od času se s touto dobovou rétorikou můžeme setkat i v dnešní době, a to nejen u generace dříve narozených“ (s. 129). Tomáš Bubík postupně dochází k závěru, že i samotný „*Ústav pro výzkum společenského vědomí a vědeckého ateismu ČSAV* nebyl ideologicky tak homogenní, jak by se dalo předpokládat...“ (s. 172).

Kniha pokračuje čtvrtou kapitolou, kde se autor snaží načrtnout polistopadový rozvoj religionistiky (s. 173–183). Oproti předchozímu oddílu je to poměrně krátký text, což jistě nezapříčinil pouze nepoměr trvání jednotlivých historických období. Jak již bylo dříve řečeno, relevantní odborná analýza této etapy je podle mého názoru úkolem nastupujících generací samotných religionistů, ale

i například historiků vědy. K nezaujatému rozboru bude potřeba projít přes detailní deskripci, která je jistě ideálním tématem pro několik akademických kvalifikačních prací. Nyní má čtenář před sebou „jmenný seznam“, ve kterém jsou jednotliví badatelé seřazeni podle českých religionistických či „nereligionistických“ pracovišť. Logicky to vypovídá pouze o konkrétní situaci, ve které tato kniha vznikala a nemůže to reflektovat detailnější souvislosti, nebo dokonce nějaký vývoj v rámci kateder a ústavů (např. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy). Projevuje se to mimo jiné i tím, že u některých pracovišť mimo užší oblast pardubické a brněnské religionistiky se neobjevují jména některých mladších kolegů (např. islamolog Ondřej Beránek z Metropolitní univerzity Praha). Na druhou stranu je jasné, že u významných osobností české religionistiky a dalších oborů již akademické obce zhodnotily výsledky jejich vědeckého bádání. Na to se v širších souvislostech bude u mladších kolegů ještě nějakou dobu čekat (např. Filozofická fakulta Západočeské univerzity).

Tomáš Bubík se však jiným způsobem snažil popsat složitou obnovu českého religionistického bádání, a tak vhodně zvolil pro

toto období v našem prostředí klíčovou diskuzi na téma religionistika versus teologie. Mimo některé výše zmíněné odborníky do ní vstoupili i Jiří Gabriel, Otakar Funda, Břetislav Horyna nebo Ivan Štampach. S autorem souhlasím, že „v této diskuzi lze za podstatnou považovat snahu lidsky citlivě řešit možnost tzv. *mezipozice* mezi profesí teologickou a religionistickou“ (s. 178). Pro celou řadu odborníků je promýšlení tohoto vztahu již věcí minulosti bez relevance pro současnost. Přesto se domnívám, že pro některé z výrazných osobností nastupující vědecké generace bude i toto věcí osobního zájmu. Nepůjde již o hledání nějaké „*mezipozice*“, ale spíše o podporu konstruktivních mezioborových vztahů bez předsudků a nedorozumění (srov. s. 180). K těmto snahám patřilo i vědecké sympozium *Vztah religionistiky a teologie – stále živé téma?* pořádané v květnu 2011 na Teologické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

V pátém oddílu se autor snaží na konkrétním případě studia Orientu vystihnout meze a možnosti českého bádání o náboženství (s. 185–207). Pozornost je věnována stereotypům ve výzkumu náboženství, které probíhalo ve světle filosofického a teologického hodnocení. Jedná se podle mého

názoru o dobře zvolený příklad toho, jak mohou světonázorové pozice ovlivňovat vědecké výsledky. Jinými slovy jde o to, „že kromě subjektivních postojů a hodnocení naše poznání výrazně ovlivňují rovněž obecně sdílená hlediska dobového myšlení“ (s. 187). Tomáš Bubík se v této části knihy vrací k základní myšlence, která byla vyjádřena již v Úvodu jeho publikace. Závěrečná šestá kapitola (s. 209–223) je souborem textů věnujících se několika zásadním otázkám týkajícím se objektivity vědy a subjektivity badatele. Zde se autor podle mého názoru daleko více odpojil od deskriptivního přístupu, který charakterizoval většinu dosavadního textu. Jeho inovativní pohled se prozatím projevil jen v závěrečných komentářích většiny kapitol a pododdílů. Tomáš Bubík se v rámci několika prvorepublikových a „předlistopadových“ příkladů věnuje vztahu mezi charakteristikou zásad profilu badatele a jeho následným potencionálním vlivem na výsledky práce. Nejprve poukazuje na myšlenku objasnění jakožto jediného cíle bádání, což je podle něj charakteristické pro tzv. nenáboženský přístup. Na druhou stranu pak ukazuje, že při použití tzv. pronáboženského přístupu je náboženská zkušenost předpokladem poznání. Sem pak

patří autorem komentovaný rozdíl mezi „pouhým“ objasňováním náboženství a prohlubováním víry či vědeckým redukcionismem a teologickým poznáváním „nepoznatelného“. Nakonec tyto proudy doplňuje i tzv. protináboženský přístup, kde je vědecké bádání chápáno jako forma kritiky. Osobně se domnívám, že i pro celou řadu dalších humanitních věd u nás je v současnosti důležité tázání po jejich celospolečenském významu. V tom nevidím nějaký problém, ale na druhou stranu je podstatné rekonstruovat všechny přiznané i nepřiznané zdroje obecných předpokladů, že „poznatky věd by měly být společensky prospěšné a je potřeba je nějak využít, a že tedy nejde o pěstování vědeckého bádání pro ně samotné“ (s. 218).

Bubíkova kniha je podle mého názoru integrální součástí diskuze o složitých procesech, které ovlivnily výzkum náboženství v české vědě 20. století. Vedle několika studií od různých badatelů publikovaných v periodických *Religio*, *Sociologický časopis* či *Současné dějiny* sem patří kniha Zdeňka Nešpora *Ne/náboženské naděje intelektuálů* z roku 2008 a jedna kapitola z knihy Břetislava Horyny a Heleny Pavlincové *Dějiny religionistiky: Antologie* z roku 2001. Jistě by nemělo uniknout pozornosti, že se

jedná pouze o rekonstrukci pohledu současné obecné religionistiky a jejích subdisciplín. Domnívám se, že stále chybí komplexní syntetizující hledisko, které by vyšlo ze širšího okruhu současných klíčových odborníků v sounáležitosti s moderní orientalistikou či katolickou a protestantskou teologií. Může se tak stát za pomoci nějaké kolektivní publikace, neboť od vydání přelomového sborníku *Stav a perspektivy studia náboženství v Československu* uběhlo ji dvacet jedna let. Například jen pohled do široce pojaté bibliografie knihy Tomáše Bubíka nám jasně ukazuje, že se k tomuto problému může vyjádřit celá řada odborníků z různých humanitních disciplín.

Vedle toho je podle mého názoru potřeba zasadit Bubíkovu knihu zaobírající se českými historickými specifiky výzkumu fenoménu náboženství v minulém století do širších badatelských souvislostí Střední a Východní Evropy. Jistě se to částečně podařilo již nyní, neboť kapitoly věnované obecnějším tématům vznikaly v diskuzi s polskou religionistikou (Henryk Hoffmann a Kazimír Banek). V tomto duchu lze pak očekávat výsledky práce odborného uskupení *East European Historical School of the Study of Religions*, a to v podobě publikačních výstupů z projektu *Development of the Stu-*

dy of Religions in Central and Eastern Europe in the 20th Century (s. 177). Text knihy je čtivý a pod jazykovou redakcí Terezy Horákové se úspěšně podařilo vyhnout nejasnostem. Větší pozornost si však při sazbě zasloužil samotný *Obsah*, kde čtenář nalezne slova jako „protináboženský přístup“ či „antiklerikálníchosvícenských“. Co se týče poznámek pod čarou, tak použití výrazu „tamtéž“ již na prvním řádku nové stránky působí rušivě a nedotaženě (např. s. 56, 73, 94, 150 atd.). Přes tyto často pouze technické detaily lze jistě konstatovat, že nakladatelství Pavel Mervart opět zvolilo zajímavý titul pro svou bohatou vydavatelskou činnost.

Martin Klapetek

VÍT HUŠEK – PETR KITZLER – JANA PLÁTOVÁ (Eds.):

ANTICKÉ KŘESŤANSTVÍ: LITURGIE, RÉTORIKA, ANTROPOLOGIE

(Sborník z konference Centra pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty a Patristické společnosti České republiky, Olomouc 7.–8. listopadu 2008. Brno: CDK, 2009. 212 s. ISBN 978-8073251901)

Centrum pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty uspořádalo už několik kolokvií – konferencí zaměřených na konkrétní témata (Řehoř z Nissy, Jednota a mnohost, Číslo a jeho symbolika od antiky po renesanci a další). Konference, jejímž výstupem je tento sborník, byla tematicky velmi široká, čímž měla umožnit co nejširšímu okruhu zájemců o starokřesťanské texty představení výsledků jejich práce či témat, která zpracovávají.

Jak je zmíněno v úvodu k sborníku, tato konference měla kromě osobního setkání badatelů další důležitý úkol, a to založení Patristické společnosti České republiky.

Příspěvky ve sborníku jsou děleny do čtyř okruhů: 1. Liturgie křesťanského starověku, 2. Starokřesťanská rétorika a klasická vzdělanost, 3. Křesťanské navázání na antickou filosofii, 4. Starokřesťanská teologická antropologie.

Studium patristických textů není samoučelné, mohou vnést jiný pohled na současnou církevní praxi. To je patrné v první části věnované liturgickým tématům. Studie F. Kunetky věnující se Lucernariu v liturgii křesťanského starověku, společně večerní modlitbě místní církevní obce, ukazuje, že tato forma modlitby (nejen v řeholních či jiných komunitách) má svůj hluboký smysl i pro dnešní

dobu. Podobně pohled na problematiku *disciplinae arcani* u sv. Ambrože představený D. Vopřadou poukazuje na skutečnost, že praxe vysvětlování tajemství víry, smyslu a průběhu křestního obřadu až pokřtěným neznamenal snahu před katechumeny něco zatajit, ale klade větší důraz na tajemství, do jehož pochopení je člověk postupně uváděn. Poslední studie s liturgickou tematikou od W. Bugela se věnuje paschálnímu kánonu Jana Damašského a byzantské velikonocní jitřní bohoslužbě.

Další oddíl se zabývá rétorikou ve starokřesťanských textech ve vztahu ke klasické vzdělanosti. Křesťanští autoři nabyli velmi často dobově obvyklé vzdělání i v oblasti rétoriky, není tedy s podivem, že starokřesťanská díla jsou jí ovlivněna. Zároveň je zde ale patrná také rozdílnost, např. posun ve významu některých řeckých a latinských slov v křesťanském prostředí (studie I. Adámkové). Další dva příspěvky se věnují obrazu herce mimického divadla (M. Andoková) a analýze obrazů z oboru očního lékařství (R. Horka) v díle sv. Augustina.

Křesťanská filosofie samozřejmě navazovala na antickou. M. Recinová představuje filosofa Athénagoru, který po své konverzi ke křesťanství nikterak nezavrhl filosofii, ale naopak se stal apolo-

getou a byl právě pro svou znalost filosofie schopen oslovit intelektuální elitu své doby. Příspěvek L. Chvátala se věnuje dialektice eschatologického stavu u Maxima Vyznavače.

Tematický oddíl Starokřesťanská teologická antropologie zahrnuje čtyři příspěvky. Tři z nich propojuje problematika milosti. J. Plátová představuje pojetí lidské svobody a Boží spásy v exegetických dílech Klementa Alexandrijského. Klementovo teologické myšlení se samozřejmě vyvíjelo, je však patrné, že vedle představy nevyhnutelných trestů pro hříšníky mu zůstala také představa velkoryse milosrdného Boha. V. Ventura se zaměřil na nauku o milosti u Jana Cassiana. Dochází k závěru, že nauka o milosti se u Cassiana těší velké pozornosti. Cassian se však nesoustředil jen na teorii nauky o milosti, ale zvláště na každodenní zkušenost mnišského života. Člověk je na Boží milosti plně závislý, protože ona jej uschopňuje k aktivnímu směřování k cíli. V. Hušek porovnává pojetí svobody rozhodování u Fausta z Riez a Fulgentia z Ruspe. Oba autoři shodně zdůrazňují nezbytnost Boží milosti. Faustus předkládá optimistický výklad, kdy lidská svoboda vůle je schopna se rozhodovat bez vnějšího přinucení, milost podněcuje přirozenost

k dobru. Lidské skutky ovlivňují to, zda člověk bude zavržen nebo spasen. Naopak Fulgentius považuje lidskou vůli za schopnou volit jen zlo, proto výhradně Boží milost mu umožňuje volit dobro. Fulgentius je zastánce predestinace s tím, že lidské skutky nemohou Boha nijak ovlivnit.

Závěrečný příspěvek T. Poštové představuje hřích v *Moráliích* Řehoře Velikého. Ač Řehoř Veliký není ve své teologii nijak originální, jeho přínos tkví v systematickém utřídění a srozumitelném vyjádření s ohledem na praxi. Jeho teoretický popis hříchů a následných trestů nemá vést k zastrašení, ale naopak má povzbudit člověka k pokání a lítosti, aby Boží milostí mohl dosáhnout očistění od hříchů.

Považuji za škodu, že se ve sborníku nesešly všechny příspěvky (jak je patrné z přetištěného programu) přednesené na konferenci. Protože právě i ona nepubli-

kovaná témata jsou zajímavá a pro ty, kteří se konference neúčastnili, se tím stávají „nedostupnými“ (toto není výtka sborníku, ale spíše povzbuzení pro ony autory, aby pokud je to možné, svá témata přišť, pokud tak již neučinili, zveřejnili).

Na závěr je připojen seznam zkratk a krátké představení jednotlivých autorů, stojí za zvážení, zda by nebylo vhodné v takovýchto případech připojit i kontakty na jednotlivé referující, což by ocenili zejména zájemci o danou problematiku.

Jednotlivé příspěvky mají opravdu široký záběr, proto si myslím, že jsou přínosné jak pro zájemce o patristiku, tak o liturgiku, filosofii, teologická témata, starokřesťanskou literaturu a mnohé další. Pestrost témat se také může stát inspirací dalším (potencionálním) badatelům v tomto oboru.

Jitka Jonová